

Zbigniew Myczkowski*

Krajobraz kulturowy – fenomen integracji ochrony dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego

Cultural landscape – phenomenon of integrating cultural and natural heritage protection

Słowa kluczowe: krajobraz kulturowy, zintegrowana ochrona, park kulturowy, plan ochrony

Key words: cultural landscape, integrated protection, cultural park, protection plan

Walka o pierwotny charakter przyrody... i walka o styl... (kulturowy)... stanowią ścisłą analogię. Poza sferą przyrody pierwotnej, w strefie kształtowania przez człowieka, budownictwo jako część składowa krajobrazu stanowi o jego charakterze, kształtuje lice ziemi i daje jej niejako duszę zamieszkującego ją ludu, unaradawia ją...

(J.G. Pawlikowski, 1938)

The struggle for the primeval character of nature... and the struggle for style... (cultural)... are a close analogy. Outside the sphere of primeval nature, in the zone shaped by man, buildings as components of landscape decide about its character, shape the face of earth and give it the soul of the people inhabiting it, nationalise it...

(J.G. Pawlikowski, 1938)

WSTĘP

W setną rocznicę działania służb konserwatorskich w niepodległej Polsce trudno nie przypomnieć dziejów ochrony polskiego krajobrazu, a zwłaszcza krajobrazu kulturowego, czy też ich wzajemnego przenikania się, które tak jasno określił w powyższych przytoczonych myślach Jan Gwalbert Pawlikowski. Niniejsza wypowiedź jest zbiorem przemyśleń autora (publikowanych i niepublikowanych), rekapitułujących podjętą w niej tematykę w ujęciu, które przygotowano na konferencję „Zachować Dziedzictwo Polskiej Przestrzeni Kulturowej dla Przyszłości” w 100-lecie powstania niepodległych służb ochrony zabytków w Polsce. Obejmują one nie tylko przeszłość, ale także – lub nawet w większej mierze – teraźniejszość i spojrzenie w przyszłość.

Zatem warto przypomnieć, że profesorem Januszem Bogdanowskim [2], że problem ochrony przyrody, obiektów dziedzictwa kulturowego i krajobrazu rozwinął się w Polsce na przełomie stuleci. Początek dały inicjatywy

INTRODUCTION

On the one hundredth anniversary of establishing the conservation services in independent Poland, it would be difficult not to recall the history of protection of Polish landscape, especially cultural landscape, or their mutual overlapping so clearly defined in the above quoted words of Jan Gwalbert Pawlikowski. This article is a collection of the author's reflections (published and unpublished), which recapitulate the addressed issue in the form prepared for the conference “Preserving the Heritage of Polish Cultural Space for the Future” on the 100th anniversary of establishing the independent monument protection services in Poland. They allude not only to the past, but also or even the present and the future – to a greater extent.

Therefore, it is worth quoting after Professor Janusz Bogdanowski [2], that the issue of protecting the natural environment, object of cultural heritage and landscape developed in Poland at the turn of the 19th

* Dr hab. inż. arch., prof. PK, Zakład Krajobrazu Otwartego i Budowli Inżynierskich, Instytut Architektury Krajobrazu, Wydział Architektury, Politechnika Krakowska

 orcid.org/0000-0002-4014-950X

* Dr hab. inż. arch., prof. CUT, Unit of Open Landscape and Engineering Constructions, Institute of Landscape Architecture, Faculty of Architecture, Cracow University of Technology

dwa znakomitych profesorów, Mariana Raciborskiego w stosunku do krajobrazów przyrodniczych i Stanisława Tomkowicza – rzecznika krajobrazów kulturowych. To ostatnie znalazło swe odbicie w ustawodawstwie już w końcu pierwszej wojny światowej. Działanie to zainicjowało poszerzenie pojęcia zabytku w naszym kraju.

1. W okresie międzywojennym ochrona zabytków ograniczała się zrazu przede wszystkim do ochrony samego obiektu. Tak więc obejmowała poszczególne budowle, jak kościoły, zamki, dwory wpisywane do rejestru zabytków. W zasadzie nie ujmowano w tym aspektów krajobrazowych. Było to o tyle zrozumiałe, iż w tym czasie nie istniało dlań zagrożenie w powszechniejszym zakresie. Utrwalony w swej postaci rolniczy krajobraz Polski nie stwarzał bowiem poważniejszych zagrożeń dla zabytków.

2. Okres po drugiej wojnie światowej wraz z gwałtowną industrializacją, a w ślad za tym żywiołową urbanizacją, spowodował szybko narastające zagrożenia dla krajobrazu. Stąd zrazu z inicjatywy konserwatorstwa polskiego powstał problem konieczności ochrony tego, co dziś można określić mianem „krajobrazu własnego” zabytku, zatem otoczenia zabytku. Swoistym symbolem na tym polu stała się zwłaszcza działalność prof. Jana Zachwatowicza. Już nie tylko ochrona, ale konserwacja i odbudowa rozszerzone zostały na całe zespoły zabytkowe, by wspomnieć nie tylko kompleksy Zamku Królewskiego w Warszawie czy w Malborku, ale i miast, jak Warszawa czy Gdańsk. Ich krajobrazy zostały odtworzone zaś ochrona objęła dziesiątki zabytkowych założeń w tym sakralnych i miejskich.

3. W tymże nieomal czasie narodził się ruch jeszcze szerszego rozumienia zabytku, dając początek następnemu okresowi. Określić go dziś można mianem ochrony „krajobrazu lokalnego”, uwzględniającej potrzeby zachowania również pewnych całości zabytkowych, w tym też widoku „na” zespół, a także „z” zespołu. Rzecznikami ochrony takich już lokalnych obszarów krajobrazowych stali się zwłaszcza profesorowie Zygmunt Novák i Gerard Ciołek. Pierwszy z nich to twórca w Polsce koncepcji parków krajobrazowych na Jurze Krakowskiej (1950). Drugi – ochrony założeń ogrodowych i krajobrazów komponowanych (również ok. 1950).

4. Działania te dały podstawę do następnego ujęcia, ogółem ochrony „krajobrazu kulturowego”. Z inspiracji właśnie prof. Zygmunta Novaka i prof. Stanisława Leszczyckiego powstały pierwsze mapy stawiające obok ochrony krajobrazów przyrodniczych, także i kulturowych w skali całego kraju. Tak też zarówno Jurajskie Parki Krajobrazowe (1958), jak Kazimiersko-Nałęczowski PK (1972/73) otworzyły działanie na rzecz ochrony nie tylko przyrodniczych, ale i zabytkowych krajobrazów kulturowych.

KRAJOBRAZ JAKO ZEWNĘTRZNY WYRAZ PRZESTRZENI KULTUROWEJ

Krajobraz coraz intensywniej zaczyna być obecny w społecznych dyskusjach, medialnych doniesieniach i częstym wołaniu o konieczność jego ochrony. Społeczeństwo wydaje się zaczynać nie być obojętne na jakość

and 20th centuries. It commenced with the initiatives of two eminent professors: Marian Raciborski, on natural landscapes and Stanisław Tomkowicz, a promoter of cultural landscapes. The latter found its reflection in legislature already towards the end of World War I. Those activities helped to broaden the notion of monument in our country.

1. During the interwar period monument protection was initially limited to primarily protecting the object itself. Thus it encompassed particular buildings such as churches, castles or manors inscribed in the monument register. Landscapes aspects were usually not included in it. It was understandable as at that time landscape was not endangered on a large scale, and the predominantly agricultural landscape of Poland did not pose a serious danger for monuments.

2. The period after World War II, with its rapid industrialisation and subsequent vigorous urbanisation, resulted in quickly growing threats to the landscape. So, on the initiative of Polish conservators the question arose of a need to protect what we could now call the “own landscape” of the monument, i.e. the monument surroundings. Symbolic in this field was the activity of prof. Jan Zachwatowicz. Not only protection, but also conservation and reconstruction were extended to entire historic complexes, to mention but a few like the Royal Castle in or the castle in Malbork, as well as whole cities such as Warszawa or Gdańsk. Their landscapes were recreated while dozens of historic layouts both cult-related and urban were put under protection.

3. Almost at the same time a tendency to further broaden the notion of monument was born, commencing the next period. Today it can be called the protection of “local landscape”, which took into consideration the need to preserve certain historic units, including the view “of” the complex and “from” the complex. The idea of protecting such local landscape areas was strongly supported by professors: Zygmunt Novák and Gerard Ciołek. The former was the creator of the concept of landscape parks in the Jura Krakowska region (1950), while the latter introduced the idea of protecting garden layouts and designed landscapes (also around 1950).

4. Such activities provided a springboard for the next approach i.e. the overall protection of “cultural landscape”. On the inspiration of prof. Zygmunt Novak and prof. Stanisław Leszczycki the first maps were created emphasising the protection of natural landscapes as well as cultural landscapes on the national scale. Thus the Jurassic Landscape Parks (1958) and the Kazimierz-Nałęczow Landscape Park (1972/73) commenced activities to protect not only natural but also historic cultural landscapes.

LANDSCAPE AS EXTERNAL MANIFESTATION OF CULTURAL SPACE

Landscape has become increasingly present in public discussions, media reports and frequent appeals for

krajobrazu. Chaos przestrzenny zaczyna oddziaływać na świadomość społeczną, a powszechną uwagę coraz częściej przykuwa drastyczna w swojej szpetocie, wszechobecna w polskim krajobrazie reklama.

Sejm Polski w lipcu 1990 roku uchwalił nowelizację „Ustawy o ochronie dóbr kultury”, w którą wprowadzony został nowy, tak ważny zapis dotyczący ochrony krajobrazu kulturowego. Do różnych rodzajów zabytków włączony został „krajobraz kulturowy w formie ustanawianych stref ochrony konserwatorskiej, parków i rezerwatów kulturowych” (artykuł 5, punkt 12). Tym sposobem, podobnie jak dotąd krajobrazy naturalne, w ramach Ustawy o ochronie przyrody przedmiotem ochrony stały się w Polsce także historyczne krajobrazy kulturowe.

W rok później (1991) na Sympozjum Konferencji Współpracy i Bezpieczeństwa w Europie (CSCE) w Krakowie problem ochrony krajobrazów historycznych stał się jednym z dwóch głównych problemów wysuniętych przez Polskę do rozpatrzenia. Stanowiło to konsekwencję z dawna postulowanej w Polsce potrzeby ochrony historycznych krajobrazów kulturowych, co właśnie znalazło swe miejsce we wspomnianej wyżej ustawie. Przeniesienie tego problemu na forum europejskie nastąpiło z inicjatywy Polskiego Komitetu CSCE pod przewodnictwem prof. Aleksandra Gieysztora, a powierzone zostało do przedstawienia prof. Januszowi Bogdanowskiemu. Ostatecznie wprowadził je do deklaracji końcowej prof. Andrzej Tomaszewski. Tym sposobem Polska stała się inicjatorem problemu obejmowania ochroną w europejskim zakresie krajobrazów kulturowych. Stąd też w dwa lata później zyskały możliwość wpisywania ich także na listę światowego dziedzictwa. Tak zakończył się pewien etap na drodze do uznawania statusu zabytku, także dla krajobrazów kulturowych.

Coraz częściej mówi się o ginących krajobrazach, których pierwotna struktura, kompozycja oraz przyrodnicza i kulturowa substancja „wypierane są” zalewem taniej pseudonowoczesnej „znijaczonej” (termin za Czesławem Miłoszem), tak zwanej „przestrzeni” [7]. Przeżywająca swój coraz bardziej intensywny rozwój turystyka kulturowa – poszukuje przede wszystkim autentyzmu; zarówno przyrodniczych, jak i historycznych, zabytkowych obszarów, których zewnętrznym wyrazem jest krajobraz. Wolny rynek, generujący często samowolę obywatelską i deprecjujący społeczną mentalność, doprowadził do urbanistycznej porażki i ruralistycznej agonii. W miastach współczesnych odpowiedzialność za wygląd (krajobrazu) gubi się w gąszczu prywatnych interesów.

Pojęcie krajobrazu jest terminem stosowanym w bardzo wielu dziedzinach nauki i gospodarki, ale jak twierdził Władysław Tatarkiewicz, „wieloznaczność w kontekście zjawisk estetycznych uświadomiona przestaje być groźna” [7].

Działania na rzecz udokumentowania walorów krajobrazu kulturowego i ich ochrony w skali województwa mają źródła w realizowanym w połowie lat 90. V Programie Rządowym „Ochrona i Konserwacja Zabytkowego Krajobrazu Kulturowego” kierowanym przez prof. dr. hab. arch. Janusza Bogdanowskiego. Ze wstępnych

its protection. The society seems to have stopped being indifferent to the quality of landscape. Spatial chaos has begun to affect the public awareness, and public attention is often drawn to advertisements drastic in their ugliness, yet ubiquitous in Polish landscape.

In July 1990, the Polish Sejm passed an amendment to the “Cultural Heritage Protection Act” to which a new, very important addition was made concerning the protection of cultural landscape. “A cultural landscape in the form of established zones of conservation protection, cultural parks and reserves” (Article 5, point 12) was included in various forms of monuments. In this way, like natural landscapes within the Natural Environment Protection Act, historic cultural landscapes also became subjects of protection in Poland.

A year later (1991) at the Symposium of the Conference of Security and Cooperation in Europe (CSCE) in Krakow, the problem of protecting historic landscapes became one of the two main issues put forward by Poland to be discussed. It was the consequence of the need to protect historic cultural landscapes long demanded in Poland, which had just found its place in the above mentioned Act. Moving this problem to the European forum was done on the initiative of the Polish Committee of the CSCE, led by prof. Aleksander Gieysztor, and prof. Janusz Bogdanowski was entrusted with its presentation. In the end, it was inserted in the final declaration by prof. Andrzej Tomaszewski. Thus Poland became the initiator of taking cultural landscapes under protection on the European scale. That is why two years later it was possible to inscribe them also in the world heritage list. And so a certain stage on the way to recognise the status of monument in the case of cultural landscapes ended.

There is more and more talk about vanishing landscapes whose original structure, composition and natural and cultural substance are “being ousted” by cheap, pseudo-modern “neutered” (after Czesław Miłosz) so-called “space” [7]. Cultural tourism - experiencing its more and more intensive development – mainly seeks authenticity; both in natural and historical areas, whose external manifestation is the landscape. Free market, often generating citizen lawlessness and depreciating the public mentality, led to urban-design failure and rural agony. In contemporary cities the responsibility for the outlook (the landscape) is lost in the jungle of private interests.

The notion of landscape is applied in very many disciplines of science and economy but, as Władysław Tatarkiewicz claimed “ambiguity realised in the context of aesthetic phenomena ceases to be dangerous” [7].

Activities aimed at documenting the values of cultural landscape and their protection on the scale of a voivodeship have their origins in the 5th Government Programme “Protection and Conservation of Historic Cultural Landscape” realised in the mid-1990s and managed by prof. dr. hab. arch. Janusz Bogdanowski. According to initial predictions, it seemed that in Poland at least 800 areas deserve to be quickly recognised as cultural

przewidywać wynikało, że na terenie Polski co najmniej 800 obszarów zasługuje na szybkie uznanie za parki kulturowe. Pionierskie w skali Europy prace zmierzały do rozszerzenia formuły ochrony pojedynczych zabytków czy zespołów architektonicznych, tak aby objąć ochroną najcenniejsze krajobrazy kulturowe Polsce. W raporcie końcowym z realizacji programu wyznaczono obszary o dużych walorach krajobrazu kulturowego, zasługujące na ochronę prawną. W 1996 r. Andrzej Tomaszewski stwierdzał: Polskie badania nad historycznym krajobrazem kulturowym należały do pionierskich w Europie. Od początku łączyły cel poznawczy z praktycznym. Budowanie i doskonalenie warsztatu naukowego kładło bowiem podwaliny ochrony konserwatorskiej kulturowych krajobrazów historycznych Polski [3].

Problematykę krajobrazu, jego definiowania i metod identyfikacji i zapisu, waloryzacji, ochrony i kształtowania podejmowało wielu wybitnych specjalistów. Czynili to twórcy „krakowskiej szkoły architektury krajobrazu”: Zygmunt Novák oraz Janusz Bogdanowski i Maria Łuczyńska-Bruzda. Ich prace kontynuuje Zbigniew Myczkowski z zespołem. Wartością ekonomiczną krajobrazu zajmują się w ostatnich latach Aleksander Böhm, Wiesław Wańkowicz i Paweł Ozimek. Zespół specjalistów pod kierunkiem profesora Jerzego Solona opracował 2014 roku obszerną metodykę identyfikacji i oceny krajobrazów Polski dla sporządzania audytów krajobrazowych [5].

Krajobraz jest jednak przede wszystkim pewną całością, jest obrazem obszaru, na którym jednocześnie „wiele się dzieje” i wiele obiektów, ich zespołów – pozostaje w różnorodnych powiązaniach: przyrodniczych, budowlanych, widokowych.

Zwróćmy przy tym uwagę, iż ten czy ów pomnik przyrody lub ta czy owa zabytkowa budowla, którą cenimy, stanowi zawsze tylko część, element krajobrazu.

W naszym otoczeniu mamy do czynienia z krajobrazem naturalnym, będącym dziełem przyrody, oraz z krajobrazem kulturowym, stanowiącym twór myśli i rąk człowieka; najczęściej jednak z różnego rodzaju dobrym lub złym wzajemnym ich przenikaniem się. Trafnie ujmując to europejski znawca krajobrazu, Gutersohn, pisząc, iż krajobraz jest wyrazem gospodarki człowieka. Zatem dobra gospodarka stanowi podstawę harmonijnego krajobrazu, zła – zdewastowanego, a także na odwrót: dewastacja krajobrazu stanowi wyraz złej gospodarki. Stwierdzenie to dopełnia profesor Kostrowicki mówiąc, że: można zafałszować raporty, sprawozdania, dokumentację, krajobrazu zafałszować się nie da. On zawsze powie prawdę o nas i o naszym gospodarowaniu [7].

Krajobraz zatem, naznaczany obecnością współtworzącego go człowieka, składa się z nieskończonej liczby miejsc na Ziemi, którym Stwórca nadał trwanie w czasie. Jan Gwalbert Pawlikowski mówi, że: natura jest kąpielą ożywczą, która przywraca siły wyczerpane w świecie ludzkim, jest zaciszną świątynią. Jacek Kolbuszewski komentuje to: koncepcja zbliżenia do natury jest u Pawlikowskiego nie ucieczką od życia, ale próbą znalezienia drogi wiodącej do nowego życia zbiorowego zatem – cywilizacji.

The pioneer work on the European scale was meant to extend the formula of protecting individual monuments or architectonic complexes in such a way as to encompass the most valuable cultural landscapes in Poland. Areas representing high values of cultural landscape and deserving to be under legal protection were listed in the end report from the programme realisation. In 1996, Andrzej Tomaszewski claimed: Polish research on the historic cultural landscape was of pioneer character in Europe. Since the beginning it combined the cognitive and practical aims. Building and perfecting the scientific methods laid the foundations for the conservation protection of the historic cultural landscapes in Poland [3]. The issues of landscape, its definition, methods of identification and recording, valorisation, protection and shaping, were addressed by many outstanding specialists. It was done by the creators of the “Krakow school of landscape architecture”: Zygmunt Novak, Janusz Bogdanowski, and Maria Łuczyńska-Bruzda. Their work is continued by Zbigniew Myczkowski with a team. In recent years, the economic value of landscape has been studied by Aleksander Böhm, Wiesław Wańkowicz and Paweł Ozimek. The team of specialists under the supervision of Professor Jerzy Solon prepared in 2014 a thorough methodology of identification and evaluation of Polish landscapes in order to carry out landscape audits [5]. The landscape is primarily a certain whole; it is an image of an area in which “much is happening” at the same time, and many objects or their complexes maintain diverse relations; natural, building, viewing.

Let us notice that one or another monument of nature, or one or another historic building which we appreciate, always constitutes merely a part, an element of the landscape. In our surroundings, we encounter the natural landscape which is the creation of nature, and the cultural landscape that is the creation of human thought and hands; though most often we can observe their mutual interpenetration. It was aptly phrased by the European expert on landscape, Gutersohn, who writes that landscape is a manifestation of human economy. Thus, good economy is a basis for harmonious landscape, while poor – for a devastated one; and vice versa – devastation of landscape is a consequence of poor economy. The statement was added to by professor Kostrowicki, who said that: one can falsify reports, statements, documentation, but one cannot falsify the landscape. It will always tell the truth about us and our economy [7].

Hence the landscape marked by the presence of man who co-creates it, comprises an infinite number of places on Earth, which the Creator made to last in time. Jan Gwalbert Pawlikowski claims that: nature is an invigorating bath which restores the strength drained by the human world, it is a tranquil temple. Jacek Kolbuszewski comments on that: Pawlikowski's concept of getting close to nature does not mean an escape from life, but an attempt to find a path leading to a new, collective life – i.e. civilisation. In conclusion, Zygmunt Novák states: “Only... a man... consciously

Konkluduje niejako ten wątek Zygmunt Novák, konstatując, że: „Tylko... człowiek... świadomie roznieca ognisko i otwiera tym czynem wielkie pojęcie, które dziś zwiemy cywilizacją”. Dalej mówi, że: „W rezultacie cywilizacja, jako suma form życia społecznego ludzi, przynosi z jednej strony ustawiczne większe lub mniejsze spustoszenia..., których zgeneralizowanym plastycznym wyrazem są krajobrazy rabunkowe, z drugiej zaś rozwija formy sztuczne, w szczęśliwych przypadkach doskonale wpasowane w otoczenie... i służące człowiekowi. Są to formy klasyczne dla danego siedliska, a ich zgeneralizowaniem jest postać krajobrazu zharmonizowanego”. Autor ten jednak przestrzega, że przestrzenne porządkowanie obszaru według przyjętej a priori koncepcji może być destrukcyjne. Natomiast organiczne wprowadzenie ładu przestrzennego w różne dziedziny rozwojowe jest konstruktywne. Różnica polega na tym, że pierwsze wywodzi się z gotowej formy, do której treść ma być dopasowana, podczas gdy drugie z żywej treści kształtującej sobie formę.

Dodaje ponadto niezwykle interesujące spostrzeżenie, a mianowicie, że charakterystyczny w języku niemieckim źródłosłów pojęć władzy: *Gewalt, Walten, Verwaltung* wywodzi się z przemocy, siły (*Gewalt*), podczas gdy polskie: władca, władza, władanie wyraźnie mówi o działaniu (wprowadzaniu ładu). Na tym tle współczesny, tradycyjny czy historyczny krajobraz jawi się jako surowy weryfikator poczyną gospodarczych, związanych przez lata z tak zwanym planowaniem przestrzennymi [8].

PRZESŁANKI WYNIKAJĄCE Z EUROPEJSKIEJ KONWENCJI KRAJOBRAZOWEJ

Celem Europejskiej Konwencji Krajobrazowej jest promowanie ochrony i kształtowania krajobrazu, a także organizowanie współpracy europejskiej w zakresie zagadnień dotyczących krajobrazu [3].

By nie cofać się zbyt głęboko w rozważania o historii architektury krajobrazu i ochrony zabytków krajobrazowych, odnieśmy się do Europejskiej Konwencji Krajobrazowej, która w momencie ratyfikacji przez Polskę (2005) stała się źródłem prawa o charakterze międzynarodowym. Jest to jednocześnie dokument doktrynalny podsumowujący międzynarodową dyskusję o problematyce ochrony krajobrazu. W preambule do Konwencji podkreśla się między innymi, że: krajobraz pełni istotną rolę w publicznych zainteresowaniach dziedzinami społecznymi, kulturowymi i ekologicznymi; jest ważną częścią standardu życia ludzi, a zachodzące zmiany w gospodarowaniu na wszystkich szczeblach od lokalnego do globalnego przyspieszają przekształcanie krajobrazów, których jakość i różnorodność stanowi wspólny, cenny zasób. Na tym tle szczególnie podkreślone jest znaczenie działań na rzecz ochrony i kształtowania krajobrazu. W postanowieniach ogólnych Europejskiej Konwencji Krajobrazowej zdefiniowano kilka podstawowych pojęć:

starts a fire and by that opens a great notion which we today call civilisation”. Further on he says: “As a result, civilisation as the sum of forms of social life of mankind on the one hand constantly wreaks more or less havoc..., whose generalised graphic manifestation is overexploited landscapes, but on the other, develops artificial forms, in more fortunate cases perfectly merged into the surroundings... and serving man. They are classical forms for a given habitat, and the harmonised landscape is their generalised form”. However, the author cautions that spatial ordering of an area in keeping with a concept approved a priori may be destructive, while organic introduction of spatial order in various disciplines of development can be constructive. The difference is that the former originates in a ready-made form to which the content is to be fitted, while the latter originates in the live content shaping its own form. He also has added an interesting observation, namely that in German the etymology of terms relating to power: *Gewalt, Walten, Verwaltung*, derives from violence, strength (*Gewalt*), while in Polish: *władca, władza, władanie*, clearly denotes acting (introducing order). Against this background, a traditional or historical landscape seems to ruthlessly verify economic activity, for years connected to the so called spatial planning [8].

PREMISES RESULTING FROM EUROPEAN LANDSCAPE CONVENTION

The aim of the European Landscape Convention is to promote protecting and shaping the landscape, as well as organising European cooperation on issues concerning landscape [3].

Not to go too far back into considerations about the history of landscape architecture and protection of landscape monuments, let us address the European Landscape Convention which, when it was ratified by Poland (2005), became a source of international law. Simultaneously, it is a doctrinal document summing up the international discussion on the issue of landscape protection. In the preamble to the Convention, it is emphasised that landscape fulfils a significant role in the public interest in social, cultural and ecological areas; it is an important element of the standard of human life, and the changes occurring in development on all levels from the local to the global one accelerate transformation in landscapes whose quality and diversity constitutes a valuable common shared heritage. Against this background, the significance of activity to protect and shape the landscape is particularly emphasised. In the general provisions of the European Landscape Convention several fundamental notions were defined:

- Landscape – means an area perceived by people, the character of which is a result of activity and interaction of natural and/or human factors;
- Landscape protection – involves activities to protect, preserve and maintain essential or characteristic

- Krajobraz – oznacza obszar postrzegany przez ludzi, którego charakter jest wynikiem działania i interakcji czynników przyrodniczych i/lub ludzkich;
- Ochrona krajobrazu – oznacza działania na rzecz zachowania i utrzymywania ważnych lub charakterystycznych cech krajobrazu, tak aby ukierunkować i harmonizować zmiany, które wynikają z procesów społecznych, gospodarczych i środowiskowych;
- Polityka w zakresie krajobrazu – oznacza wyrażenie przez właściwe organy publiczne ogólnych zasad, strategii i wytycznych, które pozwalają podejmować specjalne środki ukierunkowane na ochronę, gospodarkę i planowanie krajobrazów;
- Cel jakości krajobrazu – oznacza w przypadku określonego krajobrazu, sformułowanie przez właściwe organy publiczne aspiracji społeczeństwa w odniesieniu do cech otaczającego go krajobrazu;
- Gospodarowanie krajobrazem – oznacza działanie, z perspektywy trwałego i zrównoważonego rozwoju, w celu zapewnienia regularnego podtrzymania krajobrazu, tak aby kierować i harmonizować jego zmiany wynikające z procesów społecznych, gospodarczych i środowiskowych;
- Planowanie krajobrazu – oznacza skuteczne działanie perspektywiczne mające na celu powiększenie, odtworzenie lub utworzenie krajobrazów.

Z wyżej przedstawionymi definicjami ujętymi w Europejskiej Konwencji Krajobrazowej korespondują w różnym zakresie zapisy zawarte w szeregu obowiązujących w Polsce dokumentów formalno-prawnych. Charakter definicji mają następujące niżej przedstawione zapisy.

W ustawie Prawo ochrony środowiska (Dz. U. 01. Nr 62 poz. 627 z późn. zm.) pojęcie krajobrazu pojawia się w definicji środowiska, przez które rozumie się ogół elementów przyrodniczych, w tym także przekształconych w wyniku działalności człowieka, a w szczególności powierzchnię ziemi, kopaliny, wody, powietrze, zwierzęta, rośliny, krajobraz oraz klimat. W tym ujęciu krajobraz jest jednym z elementów środowiska.

W ustawie o ochronie przyrody (Dz. U. 04. Nr 92 poz. 880) z przepisów ogólnych wynika, że ochrona przyrody polega na zachowaniu, zrównoważonym użytkowaniu oraz odnawianiu zasobów, tworów i składników przyrody – a w tym krajobrazu.

W tym ujęciu krajobraz jest jednym ze składników przyrody, co ma też swoje odbicie w definicji dotyczącej środowiska przyrodniczego rozumianego, jako krajobraz wraz z tworami przyrody nieożywionej oraz naturalnymi i przekształconymi siedliskami przyrodniczymi z występującymi na nich roślinami, zwierzętami i grzybami.

Dopiero w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. 03. Nr 162 poz. 1568 z późniejszymi zm.) krajobraz kulturowy określony jest jako przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze.

W 2008 roku w Krajowym Ośrodku Badań i Dokumentacji Zabytków (obecnie Narodowy Instytut Dziedzictwa) zapoczątkowano przewidziany do realizacji do

landscape features, so as to direct and harmonise changes resulting from social, economic and environmental processes;

- Policy concerning landscape – means that appropriate public bodies determine general principles, strategies and guidelines, which allow for taking special measures geared towards protection, development and planning of landscapes;
- Landscape quality – in the case of a specific landscape, involves social aspirations in reference to the characteristics of the surrounding landscape being formulated by appropriate public bodies;
- Landscape development – means activity from the perspective of permanent and sustainable development, in order to ensure regular maintenance of the landscape so as to direct and harmonise its changes resulting from social, economic and environmental processes;
- Landscape planning – means effective future activity aimed at increasing, recreating or creating landscapes.

The above presented definitions enclosed in the European Landscape Convention correspond, to a varying extent, to the regulations included in several legal documents currently binding in Poland. The regulations presented below are definitions by character.

In the Environment Protection Law (J.L. 01. No 62 pos. 627 with amend.) the notion of landscape appears in the definition of the environment which is understood to encompass all the natural elements, also those transformed as a result of human activity, especially the surface of the earth, minerals, water, air, animals, plants, landscape and climate. In this approach landscape is one of the elements of the environment.

In the Nature Protection Act (J.L.U. 04. No 92 pos. 880), the general regulations indicate that nature protection involves preservation, sustainable use and renewal of resources, creations and components of nature – including landscape.

In this approach landscape is one of the components of nature, which is also reflected in the definition concerning the natural environment understood as the landscape with creations of inanimate nature, and natural or transformed biological habitats with plants, animals and fungi occurring there.

Only in the Monument Protection Act (J.L. 03. No 162 pos. 1568 with amend.) is the cultural landscape defined as the historically shaped space as a result of human activity, including creations of civilisation and natural elements.

In 2008, the programme of protecting the cultural landscape of Poland, expected to be completed by 2015, was initiated in the National Centre for Monument Research and Documentation (currently National Heritage Institute). It was partially a continuation of the National Programme “Protection and conservation of the historic cultural landscape” carried out in the years 1996–2000 by Professor Janusz Bogdanowski, in the course of which app. 88.5 % of

roku 2015 program ochrony krajobrazu kulturowego Polski. Stanowił on po części kontynuację Programu Krajowego „Ochrona i konserwacja zabytkowego krajobrazu kulturowego” prowadzonego w latach 1996–2000 przez profesora Janusza Bogdanowskiego, w którym rozpoznano ok. 88,5 % powierzchni kraju. W roku 2004 w pilotażowym projekcie „Czerwona Księga Krajobrazów Polski” (M. Baranowska-Janota, Z. Myczkowski, R. Marcinek) w Państwowej Radzie Ochrony Przyrody przy Ministrze Środowiska wytypowano 198 obszarów najcenniejszych krajobrazowo na tle ponad 400 rozpatrywanych. Według ówczesnego rozeznania można było ocenić, że co najmniej 50% wysokiej wartości i wyróżniających się krajobrazów kulturowych w Polsce jest zagrożonych intensywnym przekształcaniem [1].

Ochrona krajobrazu kulturowego w sposób przewidziany w zapisach ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami de facto jest zrealizowana (zarówno „aż”, „jaki” i „jedynie”) w postaci blisko 30 istniejących parków kulturowych [5].

Teoretycznie, idąc bardziej za „programową modą” niż realnymi możliwościami przewidywano w latach 2005–2008 utworzenie łącznie ponad 200 dalszych parków kulturowych w wojewódzkich programach i strategiach ochrony zabytków czy studiach uwarunkowań i zagospodarowania przestrzennego gmin (w tym ponad 150 to inicjatywy samorządowe). Jest to jednak możliwość prawna ochrony krajobrazu kulturowego wciąż mało znana i daleko marginalizowana, z jednej strony „na wyrost” wykorzystywana w lokalnych i regionalnych programach politycznych, z drugiej również bez pokrycia używana przez deweloperów jako widmo braku możliwości tak zwanego „wolnego rynku inwestycyjnego”. Badania nad polskim krajobrazem kulturowym przyniosły ponadto dodatkowe wyniki w postaci wyłonienia listy krajobrazów o szczególnym znaczeniu oraz dostrzeżenie kategorii krajobrazów zabytkowych [1]. Przyczyniło się to między innymi do opracowania propozycji obiektów, zespołów i miejsc na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO i listę pomników historii RP. Wynikało to przede wszystkim z ustaleń teoretycznych, które znalazły oddźwięk w aktach normatywnych o znaczeniu ponadnarodowym, między innymi we wspomnianym na początku tej wypowiedzi Dokumentie Końcowym Krakowskiego Sympozjum KBWE z 1991. W pełni po raz pierwszy wyniki badań dla całej Polski przedstawiono we wspomnianym wyżej Programie Krajowym prowadzonym przez profesora Janusza Bogdanowskiego w latach 1994–2000.

PARK KULTUROWY I USTAWA KRAJOBRAZOWA

Dopiero nowelizacja ustawy z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury (Dz. U. Nr 10, poz. 48 z późniejszymi zmianami) dokonana w 1990 r. umożliwiła pod względem prawnym ochronę, wśród innych obiektów zabytkowych, również zabytkowych krajobrazów. W wyniku nowelizacji artykuł 5 cytowanej ustawy stanowiący, co może być pod względem

the area of Poland was examined. In the year 2004, 198 most valuable landscape areas were selected, out of over 400 considered, in a pilot project “The Red Book of Polish Landscapes” (M. Baranowska-Janota, Z. Myczkowski, R. Marcinek) in the National Council of Natura Protection by the Minister for the Environment. With the knowledge at the time, it was possible to assess that at least 50% of highly valuable and distinctive cultural landscapes in Poland were threatened by intensive transformations [1].

Protection of the cultural landscape in the way anticipated in the regulations of the Monument Protection Act de facto has been realised in the form of (both “as many as” and “merely”) almost 30 existing cultural parks [5].

Theoretically, following the “programme fashion” more than realistic possibilities, it was expected that in the years 2005–2008 over 200 more cultural parks would be established within the voivodeship monument protection programmes and strategies, or studies of conditions and spatial development of communes (over 150 were self-government initiatives). However, it is a legal possibility to protect the cultural landscape still little known and marginalised, on the one hand exaggerated in local and regional political programmes, while on the other, also paid lip service by building developers threatening with a lack of possibilities in the so called “free investment market”. The research on the Polish cultural landscape yielded additional results in the form of compiling a list of landscapes of particular significance, and noticing the category of historical landscapes [1]. Among other things, it contributed to preparing suggestions of objects, complexes and sites for the UNESCO World Heritage List and the list of historic monuments in Poland. It resulted primarily from the theoretical premises that were reflected in the legislative measures of international importance, e.g. in the Final Document of the Krakow Symposium CSCE from 1991 mentioned at the beginning of this article. For the first time, the results of research for the whole Poland were fully presented in the above mentioned National Programme conducted by Professor Janusz Bogdanowski in the years 1994–2000.

CULTURAL PARK AND THE LANDSCAPE ACT

It was the amendment to the Cultural Heritage Protection Act from February 15, 1962 (J.L. No 10, pos. 48 with later amendments) passed in 1990, which allowed for the legal protection of historic landscapes, among other historic objects. As a result of the amendment, to the article 5 of the mentioned Act, stating what sort of object could be subject to protection, point 12 was added which clarified protection can also be granted to the “cultural landscape in the form of established zones of conservation protection, reserves and cultural parks.” Introduction of that entry was the consequence of years-long efforts on the part of conservators and

rzeczowym przedmiotem ochrony, został uzupełniony o punkt 12, który rozstrzygał, iż przedmiotem ochrony może być również – „krajobraz kulturowy w formie ustanawianych stref ochrony konserwatorskiej, rezerwatów i parków kulturowych”. Wprowadzenie takiego zapisu było wynikiem wieloletnich starań środowisk konserwatorskich i architektów krajobrazu, dążących do uzyskania możliwości ochrony krajobrazu, formułując w tym zakresie teorię, opracowania modelowe i szczegółowe przyczynki. Niestety, brak aktów wykonawczych do tej nowelizacji uniemożliwił w praktyce powoływanie wspomnianych parków i rezerwatów kulturowych. Strefy ochrony konserwatorskiej pozostały w praktyce jedynie elementem planowania przestrzennego, tworzonym na podstawie wskazań organów konserwatorskich, z mocy regulacji prawnych z zakresu planowania i zagospodarowania przestrzennego. Mimo tych dysfunkcji nowelizacja z 1990 jest znacząca, gdyż wprowadziła do obiegu administracyjnego i terminologii urzędowej pojęcia, które dotąd były właściwe wyłącznie dla opracowań teoretycznych i studialnych. Jednocześnie była to zachęta dla kolejnych modelowych opracowań z zakresu architektury krajobrazu skutkujących identyfikacją obszarów krajobrazu kulturowego, które powinny być objęte ochroną konserwatorską. Pojęcia rezerwatów i parków kulturowych zadomowiły się już, jako werbalny, postulatywny element pragmatyki konserwatorskiej [5]. Park kulturowy to forma ochrony stworzona z myślą o ochronie krajobrazu kulturowego. Utworzenie parku kulturowego złożono na barki rady gminy. Rada gminy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi, charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy. Na obszarze parku kulturowego mogą być ustanowione zakazy i ograniczenia, dotyczące w szczególności prowadzenia robót budowlanych oraz działalności handlowej, usługowej, przemysłowej i rolniczej, zmiany sposobu użytkowania zabytków nieruchomych, składowania bądź magazynowania odpadów oraz umieszczania tablic, napisów i ogłoszeń reklamowych, a także form małej architektury. Prawodawca określił prawa i obowiązki organów samorządu terytorialnego w zakresie tworzenia parków kulturowych. I tak, rada gminy w uchwale powołującej park określa nazwę i granice parku, ale także sposób jego ochrony, w tym zakazy i ograniczenia. W przypadku gdyby obszar parku przekraczał granice jednej gminy, może on być utworzony i zarządzany na podstawie zgodnych uchwał kilku rad gmin (związku gmin). Plan ochrony parku kulturowego sporządza wójt gminy lub prezydent czy burmistrz miasta, w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków i przedkłada go do zatwierdzenia radzie gminy. Rada ma możliwość utworzenia jednostki organizacyjnej do zarządzania parkiem. Obowiązkowo dla obszarów, na których utworzono park, sporządza się miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego. W wyniku kolejnej

landscape architects, who struggled to obtain a possibility to protect landscape, by formulating the theory, in-depth studies and detailed contributions in this respect. Unfortunately, the lack of implementing acts for this amendment made it practically impossible to establish the already mentioned cultural parks and reserves. In practice, zones of conservation protection have remained only elements of spatial planning, created on the basis of suggestions of conservation bodies, by legal regulations concerning spatial planning and development. Despite those dysfunctions, the amendment from 1990 is vital because of notions, previously used exclusively in theoretical works and studies, it introduced into administrative and official terminology. At the same time, it was an encouragement for other model studies on landscape architecture resulting in identifying cultural landscape areas which should be under conservation protection. The notions of cultural reserves and parks have become household names and verbal claims in conservation practice [5]. A cultural park is a form of protection created with the aim to protect the cultural landscape. Establishing a cultural park was put in the hands of the commune council. In order to protect the cultural landscape and to preserve outstanding landscape areas with immovable monuments characteristic for the local building and settlement tradition, after consulting the voivodeship monument conservator and on the basis of a legal act, the commune council can establish a cultural park. Within the cultural park area there can be introduced prohibitions and restrictions concerning, in particular, conducting construction work, commercial, service, industrial and agricultural activity, changes in the way of utilising immovable monuments, waste storage, as well as putting up boards, inscriptions and advertisements, or architectural features. The legislator defined the rights and obligations of bodies of regional self-governments with regard to establishing cultural parks. And so, the commune council in a legal act establishing a park determines the name and the boundaries of the, as well as forms of its protection including prohibitions and restrictions. In the case when the park area exceeded the boundaries of one commune, it can be established and managed on the basis of concurring acts of several commune councils (a union of communes). The plan of protecting the cultural park is drawn by the commune vogt or the president or mayor of a city, in agreement with the voivodeship monument conservator, and submits it to the commune council for approval. The council has a possibility to create a unit to manage the park. A local spatial development plan must be prepared for the areas where the park was established. The next amendment to the act introduced the obligation to conduct public consultations which must precede the bill on creating the park.

In order to make way for a new form of monument protection restricted by several administrative and legal requirements, a team of experts from the Institute of Landscape Architecture, Cracow University

nowelizacji ustawy wprowadzono też obowiązek przeprowadzenia konsultacji społecznych, poprzedzających podjęcie uchwały w sprawie utworzenia parku.

W celu utorowania drogi dla nowej i obwarowanej szeregiem wymogów administracyjnych oraz prawnych formy ochrony zabytków, zespół ekspertów z Instytutu Architektury Krajobrazu Politechniki Krakowskiej, w ramach umowy o współpracy oraz na zlecenie Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków w Warszawie, opracował instrukcję na temat tworzenia parków kulturowych. 6 października 2005 Rada Ochrony Zabytków przy Ministrze Kultury przyjęła i zarekomendowała do stosowania instrukcję pt. „Zasady tworzenia parku kulturowego, zarządzania nim oraz sporządzania planu ochrony”. Z końcem roku 2006 Rada Ochrony Zabytków przy Ministrze Kultury przyjęła opracowanie będące wynikiem intensywnych prac w ramach współpracy Instytutu Architektury Krajobrazu Politechniki Krakowskiej i Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków w Warszawie zawierające zasady tworzenia parków kulturowych i opracowywania ich planów ochrony i zarządzania.

Dokument został przekazany Wojewódzkim Konserwatorom Zabytków z prośbą o udostępnianie wszystkim zainteresowanym oraz jest kolportowany za pośrednictwem strony internetowej Narodowego Instytutu Dziedzictwa.

Można podsumować, iż ewolucja systemu ochrony zabytków w zakresie ochrony krajobrazu kulturowego postąpiła od dostrzegania problematyki widokowej (widok z i na zabytek) po kompleksowe ujęcie kwestii krajobrazowych w formule parku kulturowego. Skutkiem ewolucji systemu są zapisy regulacyjne ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 2003 r., określające cele, formy i procedury powoływania parku kulturowego oraz jego miejsce w systemie ochrony zabytków, a także cytowane „Zasady” – sformalizowana instrukcja wykonawcza, stanowiąca oficjalną pomoc merytoryczną w przypadku powoływania parku kulturowego. Kolejne etapy ewolucji formy ochrony zabytków, jaką jest park kulturowy, są wynikiem doświadczeń przy indywidualnych próbach powoływania i funkcjonowania poszczególnych parków kulturowych. Stąd do pełnej oceny funkcjonowania parków kulturowych konieczny jest przegląd doświadczeń w skali kraju. Przedtem jednak, dla pełnego obrazu zjawiska, należy odnotować uwarunkowania doktrynalne i prawne funkcjonujące komplementarnie lub równoległe z systemem ochrony zabytków.

Zasadnicze zmiany w sferze definicji i narzędzi ochrony krajobrazu wprowadza ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 roku o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu, która została ogłoszona w dniu 10 czerwca 2015 (Dz. U. RP z 10.06.2015 poz. 774), a weszła w życie 12 września 2015.

W ustawie pojawiły się definicje:

- krajobraz – należy przez to rozumieć postrzeganą przez ludzi przestrzeń, zawierającą elementy przyrodnicze lub wytwory cywilizacji, ukształtowaną w wyniku działania czynników naturalnych lub działalności człowieka,

of Technology, in cooperation with and commissioned by the National Centre for Monument Research and Documentation in Warszawa, prepared the instruction to establishing cultural parks. On October 6, 2005, the Monument Protection Council by the Minister of Culture accepted the instruction entitled: Principles of establishing a cultural park, managing and preparing a protection plan”, and recommended it for use. Towards the end of the year 2006, the Monument Protection Council by the Minister of Culture approved a study that was the effect of intensive cooperation between the Institute of Landscape Architecture at Cracow University of Technology and the National Centre for Monument Research and Documentation in Warszawa, containing the principles of establishing cultural parks, preparing their protection and management plans. The document was sent to Voivodeship Monument Conservators, to be made available to all the interested parties and is disseminated by means of the National Heritage Institute Internet website.

It can be concluded that the evolution of the monument protection system with regard to the protection of the cultural landscape has progressed from perceiving the viewing issues (view from and of the monument) to a complex perception of landscape issues in the formula of a cultural park. The consequence of this evolution of the system are regulations in the Monument Protection Act from 2003, defining the aims, forms and procedures of establishing a cultural park, and its place in the monument protection system; as well as the already quoted “Principles” – a formalised executive instruction constituting official factual help in the case of creating a cultural park. The subsequent stages in the evolution of the monument protection form that is a cultural park are results of experience gained during individual attempts at establishing and functioning of particular cultural parks. Thus for the full protection of the functioning of cultural parks it is necessary to review the experience on the national scale. Before that, however, in order to obtain a complete picture of the phenomenon, one has to note doctrinal and legal conditions functioning as complementary or parallel to the monument protection system.

Fundamental changes were introduced in the definitions and instruments of landscape protection by the legal Act from April 24, 2015, changing some regulations in order to reinforce the instruments of landscape protection, which was announced on June 10, 2015 (J.L. RP from 10.06.2015 pos. 774), and came into force on September 12, 2015.

The following definitions appeared in the act:

- landscape – should be understood as space perceived by people, including natural elements or creations of civilisation, shaped by natural factors or as a result of human activity;
- cultural landscape – space perceived by people, including natural elements and creations of civilisation, historically formed by natural factors and as a result of human activity;

- krajobraz kulturowy – postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka,
 - krajobraz priorytetowy – należy przez to rozumieć krajobraz szczególnie cenny dla społeczeństwa ze względu na swoje wartości przyrodnicze, kulturowe, historyczne, architektoniczne, urbanistyczne, ruralistyczne lub estetyczno-widokowe, i jako taki wymagający zachowania lub określenia zasad i warunków jego kształtowania.
- Ustawa wprowadza nowe narzędzia, a mianowicie:
- Audyt krajobrazowy, który wciąż oczekuje na doprecyzowanie w aktach wykonawczych;
 - Identyfikację, waloryzację krajobrazów – integralnie powiązaną z Audytem, również wymagającą dopowiedzenia w aktach wykonawczych;
 - Wyznaczenie krajobrazów priorytetowych – integralnie powiązane z Audytem, czyli również wymagające dopowiedzenia w aktach wykonawczych;
 - Wskazanie zagrożeń dla możliwości zachowania krajobrazów priorytetowych;
 - Rekomendacje i wnioski dotyczące kształtowania i ochrony krajobrazów priorytetowych;
 - Wskazanie obszarów, które powinny być objęte obszarową ochroną krajobrazową;
 - Określenie lokalnych form architektonicznych;
 - Zakazy zabudowy i zalesiania;
 - Zakazy niszczenia obiektów o znaczeniu historycznym i kulturowym;
 - Wzmocnienie planu ochrony parku krajobrazowego;
 - Wyznaczenie stref ochrony krajobrazów priorytetowych – w szczególności przedpola ekspozycji, osi widokowych, punktów widokowych oraz obszarów zabudowanych wyróżniających się lokalną formą architektoniczną, istotnych dla zachowania walorów krajobrazowych obszaru chronionego krajobrazu.

Ponadto Ustawa daje samorządom możliwość tworzenia kodeksów reklamowych regulujących zasady umieszczania reklam na całym obszarze gminy oraz pobierania opłat z tytułu umieszczania reklam w przestrzeni publicznej gminy. Co istotne, ustawa zawiera definicje rozmaitych typów nośników reklamowych (szyldy, banery etc.).

Istotne jest, że konstrukcja ustawy krajobrazowej nie ułatwia powszechnego z niej korzystania. Jest to ustawa wprowadzająca zmiany w 10 innych ustawach i tylko czytana łącznie z owymi dziesięcioma ustawami daje pełen obraz koncepcji prawnej.

Należy podkreślić, iż ustawa krajobrazowa jest dedykowana wszelkim krajobrazom. Natomiast Park Kulturowy wynikający z ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami jest autonomiczną formą ochrony krajobrazów kulturowych o walorach zabytkowych, czyli z samej istoty rzeczy dedykowany krajobrazom szczególnym i wymagającym systemowej ochrony (ekspertyza dla NID z 2017 roku [5], której konkluzje przyjęte zostały specjalną uchwałą Rady Ochrony Zabytków w grudniu 2017 roku).

- priority landscape – should be understood as landscape particularly valuable for the society because of its natural, cultural, historical, architectonic, urban, rural or aesthetic-viewing values, and as such needing to be preserved or to determine the principles and conditions of its formations.

The act introduces new instruments, namely:

- Landscape audit which still needs to be clarified in executive procedures;
- Identification and valorisation of landscapes – integral to the Audit, also requiring further clarification in executive procedures;
- Selecting priority landscapes – inherently linked to the Audit, thus also requiring clarification in executive procedures;
- Indicating threats to the possibility of preserving priority landscapes;
- Recommendations and suggestions on shaping and protecting priority landscapes;
- Indicating areas that should be put under landscape area protection;
- Determining local architectonic forms;
- Building and foresting prohibitions;
- Prohibition of damaging objects of historic and cultural significance;
- Reinforcing the plan of landscape park protection;
- Establishing protection zones of priority landscapes – in particular exposition foregrounds, vistas, vantage points and built-on areas distinguished by local forms of architecture, essential for the preservation of the landscape values of the protected landscape area.

Moreover, the Act gives local governments the possibility to create advertising codes regulating the principles of placing advertisements in the entire area of the commune, and to charge for the privilege of having advertisements displayed in the public space of the commune. More importantly, the Act includes definitions of various types of advertisement carriers (signboards, banners, etc.).

However, the construction of the Landscape Act does not facilitate its general use. It is an act introducing changes in 10 other legal acts, and only read together with those ten acts does it offer a complete image of the legal concept.

It should be emphasised that the Landscape Act is aimed at all kinds of landscape. But the Cultural Park resulting from the Monument Protection Act is an autonomous form of protecting cultural landscapes of historic value, i.e. by its very nature dedicated to special landscapes requiring system protection (expert opinions for the NHI from 2017 [5], the conclusions of which were approved in a special bill of the Monument Protection Council in December 2017).

One could present here the reflections of the authors of the above mentioned expert opinion [5] saying that the consistent implementation of the so called Landscape Act might solve most problems related to the protection, formation and management of natural

Można przedstawić na tym miejscu refleksję autorów ww. ekspertyzy [5] mówiącą, iż konsekwentnie wprowadzana w życie tak zwana ustawa krajobrazowa może rozwiązać większość problemów dotyczących ochrony, kształtowania i gospodarowania krajobrazem naturalnym i kulturowym. Jednak większość działań w tym zakresie wiąże się z audytem krajobrazowym, który wciąż nie został zaopatrzony w instrumentarium wykonawcze, co czyni ustawę kadłubową i niedopowiedzianą. W obecnym stanie prawnym trudno przesądzać, jak zostaną doprecyzowane przepisy wykonawcze tej ustawy. Trudno też wyrokować o jej skuteczności:

- Ustawa krajobrazowa w minimalnym stopniu dostrzega ewentualny zabytkowy charakter krajobrazów i marginalizuje rolę wojewódzkiego konserwatora zabytków w kontekście działań ochronnych w skali krajobrazu.
- Bez oprzyrządowania prawnego (rozporządzeń) – dopiero zapowiadanego – można odwoływać się obecnie tylko do drugiego segmentu ustawy krajobrazowej, dotyczącego ładu reklamowego. Część ta jest adresowana głównie do gmin.
- Gminy otrzymały możliwość tworzenia „kodeksu reklamowego”, ale barierą przy jego opracowaniu i wdrażaniu „kodeksu” bywa brak doświadczeń i umiejętności korzystania z tego narzędzia.

Można domniemywać, iż nawet dopełniona odpowiednimi rozporządzeniami ustawa krajobrazowa nie spowoduje wyparcia z systemu prawnego specyficznej formy ochrony krajobrazu, jaką jest park kulturowy w myśl ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Można założyć, że w wyniku audytu wśród krajobrazów priorytetowych będzie można wskazać stosunkowo liczną grupę krajobrazów kulturowych o szczególnych wartościach historycznych (zabytkowych). Wówczas naturalną kolejną rzeczą powinna być dyrektywa powoływania dla tych obszarów parków kulturowych, jako optymalnej formy ochrony krajobrazów zabytkowych.

Korelacja ustaw krajobrazowej oraz o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wymaga dopracowania i weryfikacji w praktyce.

KRAJOBRAZ KULTUROWY A KONSERWACJA – – REWALORYZACJA – KREACJA

Stan ochrony krajobrazów kulturowych jest wypadkową systemu ochrony zabytków w kraju, a w szczególności zależy od doboru i skuteczności narzędzi – administracyjnych form ochrony zabytków. Narzędzia te były i nadal są niewystarczające dla ochrony krajobrazu kulturowego.

W praktyce każda z ustawowych form ochrony zabytków może być stosowana do krajobrazu zabytkowego, jednak też każda z nich ma ograniczenia i niedostatki.

Pierwszą barierą jest obowiązująca logika samego systemu ochronnego. Jest ona oparta na założeniu o dominującej odpowiedzialności właściciela za stan zachowania przedmiotu ochrony. Takie rozwiązanie było obecne w ustawie z 1962 i jest powtórzone w ustawie z 2003.

and cultural landscapes. However, most activities in this area are connected to the landscape audit that still has not been provided with executive instruments, which makes it a rump and imprecise act. At the present state of law, it is difficult to predict how the executive regulations of the act will be made more precise. It is also difficult to judge its effectiveness:

- The Landscape Act only minimally notices the possible historic character of landscapes and marginalises the role of the voivodeship monument conservator in the context of landscape protection activities.
- Without legal instruments (regulations) – only announced, at present one can only appeal to the second segment of the Landscape Act, concerning advertising order. That part is addressed mainly to communes.
- Communes were given the opportunity to create an “advertising code”, but the lack of experience and skill in using the tool is often a barrier in creating and implementing the “code”.

It can be surmised, that even complemented with appropriate regulations the Landscape Act will not supplant in the legal system the specific form of landscape protection, namely the cultural park, according to the Monument Protection Act.

It can be assumed that as a result of the audit among priority landscapes, it will be possible to indicate a relatively large group of cultural landscapes with special historical values. Then, the next step should be a directive creating cultural parks for those areas, as an optimal form of protecting historical landscapes.

The correlation between the Landscape Act and the Monument Protection Act requires further work and verification in practice.

CULTURAL LANDSCAPE AND CONSERVATION – – REVALORISATION – CREATION

The state of protection of cultural landscapes is a result of the monument protection system in the country, and particularly depends on the selection and effectiveness of instruments – administrative forms of monument protection. Those tools have been insufficient to protect cultural landscape.

In practice, each of the statutory forms of monument protection can be applied to historic landscapes, yet each of them has its limitations and shortcomings.

The first barrier is the currently binding logic of the protection system itself. It is based on the assumption of the predominant responsibility on the part of the owner for the state of preservation of the protected object. Such a solution was present in the act from 1962 and was repeated in the act from 2003. Public administration bodies, and the Conservation Office in particular, are attributed the supervisory and controlling role and, to a certain extent, the initiative of establishing protection.

Organy administracji publicznej, a zwłaszcza Urząd Konserwatorski, mają powierzona rolę nadzorczą i kontrolną oraz w pewnym zakresie inicjatywę stanowienia ochrony.

Obszary krajobrazu kulturowego z zasady są rozległe i mogą mieć wielu właścicieli. Ustalenie owych właścicieli i uzyskanie ich akceptacji dla objęcia ochroną wskazanego terenu stanowi poważną barierę organizacyjną w obejmowaniu ochroną administracyjną zabytków obszarowych.

Sytuacja ta skutkuje zazwyczaj dostosowywaniem granic ochrony do granic własnościowych, które wybiera się na zasadzie minimalizowania konfliktów. Ochrona konserwatorska jest z zasady bierna, powstrzymująca niekorzystne działania.

Ochrona krajobrazu powinna być czynna. Polega na uprawie krajobrazu, o której mówił profesor Adam Wodiczko w 1945 roku [9], i utrzymaniu historycznych form zagospodarowania. Z zasady wyklucza to, bądź mocno ogranicza, możliwość współczesnego inwestowania i wprowadzania funkcji użytkowych.

Mamy więc do czynienia z sytuacją, gdy właściciel lub grupa właścicieli ponosi koszty i jest poddana ograniczeniom w imię interesu społecznego. Budzi to zrozumiały opór i chęć ominięcia rygorów ochronnych. W przypadku formy ochrony najbardziej predestynowanej do ochrony krajobrazu, czyli parku kulturowego, ustawodawca przewidział możliwość rekompensat dla właścicieli gruntów objętych ograniczeniami ochronnymi. To z kolei działa paraliżująco na władze samorządowe, które jako jedyne są uprawnione do podjęcia inicjatywy utworzenia takiego parku. System inicjatywy w zakresie ochrony zabytków przewidziany w ustawodawstwie o ochronie zabytków ogranicza możliwości działania w tym zakresie. Formy ochrony mogą być ustanawiane na wniosek właściciela potencjalnego zabytku, Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków oraz władz samorządowych. Ustawodawca zakłada tu wysoki stopień świadomości podmiotów wnioskujących o objęcie ochroną danego obiektu. W przypadku właścicieli, wobec rozdrobnienia własności i pogoni za doraźnym zyskiem, trudno spodziewać się gestów równych tym, które na rzecz ochrony przyrody w Tatrach wykonał niegdyś hrabia Władysław Zamoyski.

Urzędy Konserwatorskie na skutek nawału spraw bieżących i niedoborów kadrowych nie prowadzą aktywnej polityki konserwatorskiej. Ich aktywność sprowadza się do odpowiadania na wniosek strony oraz doraźnego „gaszenia pożarów”. W obecnym systemie organizacyjno-prawnym nie ma miejsca na kreatywność Urzędu Konserwatorskiego, zwłaszcza w zakresie materii tak delikatnej, jak krajobraz kulturowy czy zabytkowy.

Z kolei władze samorządowe gmin oscylują między zupełnym brakiem zainteresowania problematyką ochronną a ostrożnym zainteresowaniem, podszytym niepokojem o koszty takich rozwiązań.

Gremia fachowe dysponują niemal pełnym rozeznanem uwarunkowań i potrzeb ochrony, ale są z kolei pozbawione bezpośredniego wpływu na podejmowanie inicjatyw w tym zakresie. W skali krajobrazu kulturowego; miasta, historycznej dzielnicy, miasteczka, krajobrazu wsi czy krajobrazu warownego, ogrodu czy rezydencjonal-

Cultural landscape areas are generally vast and may have many owners. Finding those owners and obtaining their permission for putting a given area under protection poses a serious organisation challenge in the process of offering administrative protection to historic areas.

That situation usually results in adjusting the protection boundaries to ownership boundaries, which are chosen on the principle of minimising conflict. Conservation protection is generally passive, preventing damaging activity.

Landscape protection should be active. It involves cultivating the landscape, about which Professor Adam Wodiczko talked in 1945 [9], and maintaining historic forms of land development. In general, it rules out or strongly restricts the possibility of contemporary investing and introducing utility functions. Thus, we are faced with a situation when the owner, or a group of owners, bears the cost but is restricted in the name of the public interest. Understandably, it meets with resistance and a wish to avoid the constraints of protection. In the case of the form best predestined for landscape protection, namely a cultural park, the legislator anticipated the possibility of compensation for the owners of the land put under protective restrictions. That, in turn, seems to paralyse the local authorities who are the only ones entitled to undertake the initiative of creating such a park. The system of initiatives concerning monument protection, predicted in the monument protection legislation, severely limits the possibility of taking action in this respect. Forms of protection can be established on application submitted by the owner of a potential monument, the Voivodeship Monument Conservator or the local authorities. The legislator assumes here a high degree of awareness on the part of entities applying for putting a given object under protection. In the case of owners, in view of fragmented property and the pursuit of immediate profits, one cannot expect such gestures as those made once by Count Władysław Zamoyski in order to protect the nature in the Tatra Mountains.

Snowed under current matters and understaffed, Conservation Offices do not follow active conservation policy. Their activity is limited to responding to applications and to temporary “dousing of fires”. In the current organisation – legal system there is no room for creativity in the Conservation Office, especially in the matters as delicate as the cultural or historical landscape.

In turn, local authorities in communes oscillate between a complete lack of interest in the protection issue, and a cautious interest laced with concern about the cost of such solutions.

Professional circles have almost all the knowledge of conditions and needs of protection, but they are devoid of any direct influence on taking the initiative in this respect. On the scale of the cultural landscape, a city, a historic district, a town, a rural or fortified landscape, a garden or a residential park, a monastic garden

nego parku, ogrodu klasztorowego czy zieleni publicznej możemy każdorazowo rozważać ideę i sens przedmiotu architektury, urbanistyki, a zwłaszcza architektury krajobrazu w kontekście ochrony dziedzictwa kulturowego w odpowiadającej im skali. Możemy też niekiedy zidentyfikować geniusz zamysłu twórczego autora lub narastającej przez stulecia kultury miejsca, która składa się na tożsamość miejsca – każdorazowo wzbogaconą zarówno o kontekst historii, jak implikującą istotne wskazania dla współczesnych działań konserwatorskich, rewaloryzacyjnych czy kreatorskich.

Stanowią one zazwyczaj podstawowy zakres działań możliwych do podjęcia w stosunku do krajobrazu czy krajobrazu kulturowego percypowanego przez człowieka. Powinny też tworzyć podstawę dla ustalenia reguł badania i działania w zakresie kultuwowania treści i formy danego założenia krajobrazu.

Idąc dalej przyjmijmy, że:

- konserwacja krajobrazu kulturowego jest zespołem działań zachowujących i utrzymujących jego materialny zasób (kulturowy i przyrodniczy) w celu wydobycia wartości artystycznych i kompozycyjnych i zabezpieczeniu ich przed niszczeniem,
- rewaloryzacja krajobrazu kulturowego – to przywracanie wartości historycznych, kompozycyjnych i funkcjonalnych historycznego krajobrazu poprzez działania konserwatorskie i uczyletniające jego autentyczne elementy w celu uzyskania możliwości jego pełniejszej adaptacji dla potrzeb współczesnego społeczeństwa,
- kreacja konserwatorska krajobrazu kulturowego – to twórcza kontynuacja rozeznaczonych naukowo kanonów artystycznych i „ducha” poprzez działania konserwatorskie, rewaloryzacyjne i kreatorskie, utrzymane w duchu kontynuacji tradycji, w celu wzbogacenia jego walorów estetycznych i użytkowych.

KRAJOBRAZ KULTUROWY A PARK KULTUROWY

Czym jest, a raczej czym powinien być plan ochrony parku kulturowego?

Jest dokumentem wewnętrznym gminy – zawierającym wiążące ustalenia dla sporządzenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. Służy praktycznej realizacji celów ochrony parku kulturowego zarówno w odniesieniu do zasobów krajobrazu objętego ochroną (zagospodarowania terenu), jak i do działań i procesów tam zachodzących (zarządzania parkiem). Powinien być jasny, zwięzły, czytelny, zrozumiały zarówno dla specjalistów, jak i dla społeczeństwa, tak zwanych „grup interesu”, właścicieli i użytkowników terenu oraz dla decydentów – przedstawicieli władz samorządowych i służb państwowych [4].

Zgodnie z zapisami ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (art. 10., ust. 3) – w terminie do trzech miesięcy od utworzenia parku kulturowego powstaje obowiązek przystąpienia do sporządzania miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego

or a public green, we can each time consider the idea and sense of the subject of architecture, urban design, and especially landscape architecture in the context of the cultural heritage protection on a corresponding scale. We can sometimes identify both the ingenious creative thought of the author or the culture of the place accumulated through centuries, which builds up the identity of the place – each time enriched with the historic context – as implied by essential guidelines for contemporary conservation, revalorisation or creative activities. They usually constitute the basic range of activities possible to realise in relation to the landscape or the cultural landscape perceived by man. They also should constitute the basis for setting up the rules for research and activity related to cultivating the content and form of a given landscape layout.

Further on, we assume that:

- conservation of cultural landscape is a set of activities preserving and maintaining its material resources (cultural and natural) in order to highlight the artistic and composition values and to protect them from destruction,
- revalorisation of cultural landscape – means restoring the historical, composition and functional values of a historic landscape by means of conservation treatment, and making its genuine elements visible in order to acquire its fuller adaptation for the needs of the contemporary society,
- conservation creation of cultural landscape – is a creative continuation of scientifically identified artistic canons and the “spirit” through conservation, restoration and creative activities, maintained in the spirit of the continuation of tradition in order to enhance its aesthetic and utility values.

CULTURAL LANDSCAPE AND CULTURAL PARK

What is, or rather what should a plan of protecting a cultural park be?

It is an in-house document of a commune, including binding decisions for preparing the local spatial development plan. It serves practical realisation of the aims of cultural park protection, both in reference to the resources of the protected landscape (land development), and to activities and processes occurring there (park management). It should be clear, concise, legible, and comprehensible for both specialists and the society, so called “interest groups”, owners and users of the land, and for the decision makers – representatives of local authorities and state services [4].

According to the regulations in the Spatial Planning and Development Act (art. 10, para. 3) – within three months since establishing a cultural park the local spatial development plan must be prepared for its area, which is mandatory and results from the above quoted fragment of the Monument Protection Act (art. 16 para. 6). However, such a plan becomes an act of the local law when it is passed by the commune

dla jego obszaru, co wynika z podanego wyżej zapisu ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (art. 16 ust. 6). Plan taki staje się jednakże aktem prawa miejscowego z chwilą uchwalenia przez radę gminy, a nie w momencie jego opracowania. W sytuacji, gdy „rzeczywistość przestrzenna” kraju zdominowana jest chaosem „wolnej gry inwestycyjnej”, która pociąga za sobą niepewność mieszkańców, właśnie terenów szczególnie cennych, a zarazem atrakcyjnych, w zakresie możliwości często nieprzewidywalnego zainwestowania „otoczenia” ich siedzib, osiedli, ulic i przestrzeni dających określone powiązania widokowe – czyli krajobrazu – dążenie do posiadania sporządzonego przy pełnej partycypacji społecznej miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego jest działaniem przede wszystkim racjonalnym, uczciwym i w pełni uzasadnionym.

Przykładem niech tu będzie plan ochrony Parku Kulturowego Stare Miasto w Krakowie, dokument pionierski, opracowany dla obszaru, który posiada status i Pomnika Historii, i Miejsca Światowego Dziedzictwa UNESCO [6].

Plan Ochrony Parku Kulturowego „Stare Miasto” w Krakowie jest dokumentem Samorządu Miasta, określającym sposób gospodarowania: zarządzania i urządzania obszaru Starego Miasta w Krakowie – dla ochrony i dobrej kontynuacji jego krajobrazu.

Krajobraz, rozumiany jako fizjonomia kulturowego i przyrodniczego środowiska Starego Miasta, traktowany jest jako najbardziej dosłowna synteza wszystkich procesów, rozgrywających się na tym terenie w perspektywie historycznej, kształtujących jego współczesność i przyszłość. Krajobraz, jako wartość nadrzędna, przedmiot troski i ochrony – i równocześnie jako najbardziej dosłowny wizerunek Miasta Krakowa – jest podmiotem planu ochrony.

Plan ochrony wynika z Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 23 lipca 2003 roku (z późniejszymi zmianami). Jest wyrazem woli i determinacji samorządu co do ustanowienia zasad gospodarowania na obszarze Starego Miasta, bardziej precyzyjnych, niż wynikać to może z Miejsowego Planu Zagospodarowania Przestrzennego. Stworzenie i uchwalenie przez samorząd takich specjalnych zasad stosuje się na obszarach o wyjątkowych, występujących wspólnie wartościach kulturowych i naturalnych, jako sposób wdrożenia zasad zintegrowanej ochrony i, szerzej, pełnej realizacji pryncypiów zrównoważonego rozwoju na tych najcenniejszych obszarach. Zgodnie z cytowaną ustawą, decyzją samorządu, otacza się je specjalną opieką, tworząc na nich parki kulturowe.

Park kulturowy jest najwyższym wyrazem odpowiedzialności samorządu za powierzony mu obszar. Nie jest jedynie zbiorem zakazów i nakazów, lecz zapisem optymalizacji procesów, kształtujących krajobraz obszaru objętego parkiem. Stanowi zapis diagnozy oraz prognozy dynamicznego kształtowania tegoż krajobrazu.

Plan ochrony skutkuje prawnie poprzez dokument prawa miejscowego, jakim jest Miejsowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego. Stanowi motywację i równocześnie uszczegółowienie zapisów planu miejscowego

council, and not when it is prepared. In the situation when the “spatial reality” of the country is dominated by the chaos of the “free investment game” resulting in the insecurity of inhabitants of those particularly valuable and attractive areas concerning the possibility of frequently unpredictable investment in the “surroundings” of their houses, residential areas, streets and spaces offering specific vistas – i.e. landscape – the desire to have a local spatial development plan prepared with full public participation is entirely rational, honest and fully justified.

An example can be the plan of protecting the Old Town Cultural Park in Krakow, a pioneer document prepared for an area that was granted the status of a Monument of History and of a UNESCO World Heritage Site [6].

The Protection Plan of the Old Town Cultural Park in Krakow is a document of the City Council, determining the development of the area: the management and organisation of the Old Town in Krakow – for the protection and continuation of its landscape.

The landscape understood as a physiognomy of the cultural and natural environment of the Old Town is treated as the most literal synthesis of all processes occurring in this area in the historic perspective, shaping its contemporaneity and its future. The landscape as the superior value, the object of concern and protection – and simultaneously as the most literal image of the City of Krakow – is the subject of the protection plan.

The protection plan is a consequence of the Monument Protection Act from July 23, 2003 (with later amendments). It demonstrates the will and determination of the local authorities to establish the principles of development in the Old Town area, more precise than those resulting from the Local Spatial Development Plan. Creation and approval of such special principles by the local authorities is applied in areas of unique cultural and natural values occurring together, as a way to implement the rules of integrated protection, and a full realisation of the principles of sustainable development in those most precious areas. In keeping with the quoted act, by the decision of the local authorities they are taken special care of by establishing there cultural parks.

A cultural park manifests the highest degree of responsibility of the local authorities for the area entrusted to their care. It is not merely a collection of prohibitions and injunctions, but a record of optimal processes shaping the landscape enclosed within the park. It is a record of the diagnosis and a prognosis of a dynamic formation of that landscape.

The protection plan has its legal consequences via a document of the local law, namely the Local Spatial Development Plan. It provides the motivation as well as more detailed records of the local plan concerning the protection and creating the image of the city, but it is not a document identical to the local plan. It constitutes the legally accepted extension and clarification of the former.

w zakresie ochrony i kształtowania wizerunku miasta, jednak nie jest dokumentem tożsamym z planem miejscowym. Stanowi, dopuszczone prawem, jego rozwinięcie i uszczegółowienie.

Plan ochrony Parku Kulturowego „Stare Miasto” sporządzono w celu uzupełnienia zapisów Miejscowego Planu Zagospodarowania Przestrzennego w zakresach, których nie uwzględniają, lecz i nie zakazują przewidziane ustawowo, zasady planowania i zagospodarowania przestrzennego, wg których powstają plany miejscowe. Upoważnia do tego Wyjątkowa, Uniwersalna Wartość (OUV – *Out-standing Universal Value*), którą stanowi Stare Miasto w Krakowie (potwierdza to wpis tegoż obszaru na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO).

Innowacyjność tego opracowania zasadza się między innymi na tym, że Plan ochrony Parku Kulturowego „Stare Miasto” po raz pierwszy sumuje spostrzeżenia i wnioski, wynikające z badań archiwalnych, bibliografii oraz prac terenowych, dotyczące stanu, tempa i kierunków przemian wyglądu Starego Miasta w Krakowie – w postaci jednego, syntetycznego opracowania. Plan po raz pierwszy uwzględnia w takiej skali i zakresie problem widoczności, zarówno „na” – jak i „z” obszaru Starego Miasta, a także wewnętrznych powiązań widokowych – i odpowiedzialności za ich utrzymanie, ochronę, korektę i właściwe kształtowanie. Jest to jeden z najistotniejszych elementów odróżniających plan ochrony parku kulturowego od miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.

Plan ochrony parku kulturowego, jako uzupełnienie i wsparcie MPZP, ujmując bardziej szczegółowo np. tendencje użytkowania miasta, podatność danych części miasta na przemiany, skalę zagrożeń i potencjalnych nacisków inwestycyjnych, ale kierunki aktywnego wykorzystania najlepszych, a często pomijanych dotąd aspektów atrakcyjności Krakowa.

Na tym można i należy w tej wypowiedzi zakończyć zasygnalizowany szczęśliwy przykład powyższego opracowania – załączając odwołanie do stosownych dokumentów i dokumentacji dostępnych pod niżej podanymi adresami internetowymi. Jego przydatność dla Władz Miasta została potwierdzona przyznaniem całemu zespołowi autorów prestiżowej Nagrody Miasta Krakowa AD 2013 w dziedzinie Nauki i Techniki.

OCHRONA I REWALORYZACJA ZASOBÓW KRAJOBRAZU KULTUROWEGO W INNYCH FORMACH OCHRONY OBSZAROWEJ

Blisko 1,1% powierzchni kraju chronione jest w 23 Parkach Narodowych, w których, jak można ocenić, ok. 10% powierzchni stanowią zasoby dziedzictwa i krajobrazu kulturowego (jest to, jak dotychczas, najsukursniejsza forma ochrony obszarowej w Polsce).

Z kolei około 8% powierzchni kraju jest chronione w postaci parków krajobrazowych i dalsze 22% w formie obszarów chronionego krajobrazu, zespołów przyrodniczo-krajobrazowych i innych form obszarowej ochrony przyrody. Można ocenić, że ok. 40–50% tych obszarów

The protection plan for the Old Town Cultural Park was drawn in order to supplement the regulations of the Local Spatial Development Plan in the areas that are neither considered nor prohibited by the statutory principles of spatial planning and development, according to which local plans are created. The authorisation comes with the Outstanding Universal Value (OUV) that is the Old Town in Krakow (confirmed by it having been inscribed in the UNESCO World Heritage List).

The innovativeness of it lies in the fact that Protection Plan of the Old Town Cultural Park for the first time sums up observations and conclusions resulting from archive research, bibliography and field work, and referring to the state, speed and directions of transformations in the appearance of the Old Town in Krakow – in the form of a single, synthetic study. For the first time the plan takes into consideration on such a scale the issue of visibility both “of” and “from” the Old Town area, as well as internal visual relations – and the responsibility for their preservation, protection, correction and proper formation. It is one of the most essential elements distinguishing the protection plan of a cultural park from the local spatial development plan.

The protection plan of a cultural park, complementing and supporting the LSDP, addresses in more detail e.g. the tendencies of using the city, susceptibility of given parts of the town to transformations, the scale of threats and potential investment pressure, but also directions for the active use of the best though often ignored aspects of Krakow attractiveness.

This ought to conclude the signalled fortunate example of the above mentioned study – by enclosing a reference to appropriate documents and documentation available at the Internet addresses listed below. Its usefulness for the City Authorities was confirmed by the entire team of authors receiving the prestigious Award of the City of Krakow AD 2013 in the field of Science and Technology.

PROTECTION AND REVALORISATION OF CULTURAL LANDSCAPE RESOURCES IN OTHER FORMS OF AREAS PROTECTION

Almost 1.1% of the area of our country is protected in 23 National Parks, in which it is estimated that app. 10% of the area are the heritage resources and cultural landscape (it has been the most effective form of area protection in Poland, so far). Then, around 8% of the area of the country is protected in the form of landscape parks, and further 22% in the form of the protected landscape areas, natural-landscape complexes and other forms of protected natural areas. It can be estimated that app. 40–50% of those areas are heritage resources and cultural landscape. The effectiveness of those forms of protection in the context of practical legal possibilities of the state can be evaluated as average or mediocre [1].

stanowią zasoby dziedzictwa i krajobrazu kulturowego. Skuteczność tych form ochrony, w praktycznych możliwościach prawnych państwa, można ocenić jako średnią lub mierną [1].

Zarówno Ustawa o ochronie przyrody (z 16 kwietnia 2004), jak i znolizowana Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (z 23 lipca 2003) sprecyzowały już istniejące lub powołały nowe, bądź zasugerowały możliwość powoływania różnych najnowszych form ochrony obszarowej, w których każdorazowo zagadnienie ochrony krajobrazu wydaje się być kwestią wysoko umiejscowioną w tak zwanej hierarchii interesu publicznego.

Istotne zmiany uwarunkowań zarówno merytorycznych, jak i organizacyjno-administracyjno-proceduralnych wnoszą kolejne dwie najnowsze ustawy: „o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko” (z 3 października 2008) oraz „o zmianie niektórych ustaw w związku ze zmianami w organizacji i podziale zadań administracji publicznej w województwie” (z 23 stycznia 2009).

Przypomnijmy zatem raz jeszcze, iż po stronie „przyrodniczej” mamy: pomnik przyrody, park narodowy, rezerwat przyrody, park krajobrazowy, obszar krajobrazu chronionego, stanowisko dokumentacyjne przyrody nieożywionej, użytek ekologiczny, zespół przyrodniczo-krajobrazowy, obszar Natura 2000.

Po stronie kulturowej mamy natomiast odpowiednio: obiekt wpisany do rejestru zabytków, pomnik historii, park kulturowy, strefę ochrony konserwatorskiej w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

Same definicje wymienionych obszarów, jak też w przypadku np. parków narodowych, parków krajobrazowych, obszarów krajobrazu chronionego, pomników przyrody, obiektów i zespołów zabytkowych i stref ochrony konserwatorskiej – ich dotychczasowa postać i rola w krajobrazie Polski, jej regionów, subregionów i poszczególnych miejsc – określają wagę ochrony krajobrazu (w tym krajobrazu kulturowego) w skali kraju, regionie czy danej okolicy.

W materiałach opracowanych dotychczas przez specjalistyczne jednostki naukowe i instytucje podległe resortowi kultury stwierdza się, że krajobraz kulturowy wymaga rozpoznania w ramach badań i opracowań określających jego zabytkowy zasób oraz wartość tego zasobu. Powinny być one zakończone wnioskami i wytycznymi do jego ochrony, które powinny znaleźć zastosowanie właśnie w procesie zagospodarowania przestrzennego i opracowywania planów ochrony terenów objętych już statusami ochronnymi, np. parków narodowych czy krajobrazowych i ich stref ochronnych [3].

ZAKOŃCZENIE

Wdrażanie systemu ochrony i rewaloryzacji krajobrazu kulturowego powinno odbywać się na trzech zasadniczych poziomach, a mianowicie:

1. Merytorycznego określenia stanu wartości i zakresu niezbywalnego zabezpieczenia różnorodności

Both the Nature Protection Act (from April 16, 2004) and the amended Monument Protection Act (from July 23, 2003), clarified the already existing, established new or suggested a possibility of creating various most recent forms of area protection, in which the issue of landscape protection seems to be the one highly placed in the so called hierarchy of the public interest.

Essential changes, in both factual and organisational – administrative – procedural conditions, were introduced by the two latest acts: “on the access to information about the environment and its protection, participation of the society in environment protection, and about evaluations of impact on the environment” (from October 3, 2008); and “on changing some acts related to the changes in organisation and division of tasks of public administration in the voivodeship” (from January 23, 2009)

Let us emphasise once again that on the “nature” side we have: a monument of nature, a national park, a natural reserve, a landscape park, a protected landscape area, documentation sites of inanimate nature, an ecological site, a natural-landscape complex, and the Nature 2000 area.

On the “culture” side we have: an object inscribed in the monument register, a monument of history, a cultural park, a conservation protection zone in the local spatial development plan.

The very definitions of the listed areas, as well as – in the case of e.g. national parks, landscape parks, protected landscape areas, monuments of nature, historic objects and complexes, and conservation protection zones – their form and role in the landscape of Poland, its regions, sub-regions and particular sites so far – determine the importance of landscape protection (including the cultural landscape) on the scale of the country, region or a given area.

In the materials prepared so far by specialist scientific units and institutions subordinate to the department of culture it has been claimed that the cultural landscape requires identification in the course of research and studies determining its historic resources and their value. It should be result in conclusions and guidelines for its protection, which ought to be implemented in the process of spatial development and drawing protection plans for the areas already granted the protected status, e.g. national or landscape parks and their protection zones [3].

CONCLUSION

Implementing the system of protection and revalorisation of cultural landscape ought to be carried out on three basic levels, namely:

1. Factual assessment of the value and range of inalienable protection of the diversity of the cultural heritage and landscape, directly related to the constitutional requirement to ensure obeying the rules of sustainable development;

kulturowego dziedzictwa i krajobrazu w ścisłej relacji do konstytucyjnego wymogu dbałości o przestrzeganie zasad zrównoważonego rozwoju.

2. Systematycznego wieloetapowego wprowadzania powszechnej i ogólnospołecznej świadomości faktu, że zabezpieczanie zapisanej w krajobrazie Polski narodowej i regionalnej tożsamości jest elementem dbałości o wspólne, europejskie dziedzictwo kulturowe.

3. Konsekwentnej realizacji celów przełożonych w ramach przestrzennego zagospodarowania kraju i regionów oraz dalej na szczeblu lokalnym w drodze porozumień w dziedzinie społeczno-gospodarczej.

Niniejsza wypowiedź ma za zadanie przybliżyć zagadnienia dotyczące przede wszystkim ochrony dziedzictwa kulturowego widzianego poprzez pryzmat krajobrazu i krajobrazu kulturowego w ujęciu przyjętym w Europejskiej Konwencji Krajobrazowej oraz wskazanie kierunków działań w tym przedmiotowym zakresie w postaci stosownych rekomendacji dla, między innymi, Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju [3].

Zmieniająca się rzeczywistość społeczna i ekonomiczna, idące za tym zewnętrzne i wewnętrzne przeobrażenia kraju, zmiany ustrojowe – głód demokracji, często rozumiany i realizowany jako nieograniczona swoboda działań, „wolny” rynek gospodarczy i pragnienie dogonienia straconych dziesięcioleci – stwarzają poważne zagrożenie dla krajobrazu. Zjawisko to można nazwać nawet lawinowym procesem zagrożeń dla wszystkich składników dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego. Jego rozległość, obejmująca szczeble: lokalne, regionalne i krajowe godzi przede wszystkim w tożsamość wspólnotową i narodową przez powszechny zalew kosmopolityzmu treści, formy i funkcji. W sposób szczególnie grozi to zagładą tych wszystkich elementów, które tworzą lub powinny tworzyć trwałą zasób narodowego i lokalnego krajobrazu.

Taki stan rzeczy nakazuje wyraźne sprecyzowanie tych określeń, a w ślad za tym uruchomienie intensywnych prac w celu wzbogacenia jak najszerszego rzeczowego zaplecza naukowego i metodycznego dla działań eksperckich, studialnych i projektowych w wybranych zakresach ochrony krajobrazu. Przy współczesnym stanie wiedzy i świadomości społecznej należy łączyć te poczynania z ochroną środowiska przyrodniczego i kulturowego. Kultura i natura są bowiem nierozdzielными składnikami współczesnego krajobrazu naszej cywilizacji, a ich wspólna ochrona – prostą wykładnią jej poziomu.

2. Systematic, multi-stage raising of the general social awareness of the fact that protecting the national and regional identity inscribed in the Polish landscape is an element of caring about the shared European cultural heritage;

3. Consistent realisation of aims included in the spatial development of the country and regions, and further on the local level by agreements in the social-economic area;

This article is meant to clarify the issues concerning primarily the protection of cultural heritage perceived through the landscape or cultural landscape, in the approach approved by the European Landscape Convention, and indicating directions of development within the discussed range in the form of suitable recommendations for, e.g. the Concept of Spatial Development of the Country [3].

The changing social and economic reality, and subsequent external and internal transformations in the country, changes in the political system – a hunger for democracy frequently understood and realised as unrestricted freedom of action, the “free” economic market and the desire to make up for the lost decades – pose a serious threat to landscape. The phenomenon could even be called a snowballing process endangering all components of the natural and cultural heritage. Its extensity including all levels: local, regional and national, primarily threatens the communal and national identity by the overwhelming inflow of the cosmopolitan content, form and function. In particular, it seems to threaten to annihilate all those elements that constitute, or ought to constitute, the permanent resource of the national and local landscape.

Such a state of affairs requires precise terms, and subsequently carrying out intensive work in order to provide an abundant scientific and methodological support for the expert, study and project activity in the selected areas of landscape protection. With the contemporary state of knowledge and social awareness, those activities ought to be combined with the protection of the natural and cultural environment. Culture and nature are integral components of the contemporary landscape of our civilisation, and their protection – a reflection of its development.

BIBLIOGRAFIA / REFERENCES

- [1] Baranowska-Janota M., Marcinek R., Myczkowski Z. Czerwona Księga Krajobrazu Polski. In: Międzynarodowy Kongres Polskich Architektów Krajobrazu. Czasopismo Techniczne 2007;104(10).
- [2] Bogdanowski J., Myczkowski Z. From conservation of monumental buildings to protection of monumental cultural landscape. In: Duties towards the heritage and laws of the market, ICOMOS, International Cultural Centre Cracow, 1996.
- [3] Marcinek R., Myczkowski Z., Siwek A. Możliwości wdrożenia Europejskiej Konwencji Krajobrazowej i problem zachowania dziedzictwa kulturowego

poprzez kształtowanie krajowej polityki przestrzennej – rekomendacje do KZPK, ekspertyza na zlecenie Ministerstwa Rozwoju regionalnego. Kraków–Warszawa, 2009.

- [4] Zasady tworzenia i zarządzania dla parku kulturowego oraz sporządzania zasad jego ochrony. Z. Myczkowski z zespołem, WAPK i KOBiDZ, Warszawa X 2005, http://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Zabytki_w_Polsce/Parki_kulturowe/Zasady_tworzenia_Parku_Kulturowego.
- [5] Marcinek R., Myczkowski Z., Siwek A. Ekspertyza; Park Kulturowy jako forma ochrony krajobrazu kulturowego (historycznego) Analiza skuteczności ochrony krajobrazu za pomocą szczególnej formy ochrony z mocy ustawy o Ochronie Zabytków i opiece nad Zabytkami wraz ze sformulowaniem

wniosek w zakresie propozycji zmian legislacyjnych, OT NID, Kraków, 2017.

- [6] Myczkowski Z., Forczek-Brataniec U., Wielgus K. Plan ochrony Parku Kulturowego Stare Miasto w Krakowie w kontekście ochrony i planowania krajobrazu miasta. In: Przesmycka E. (ed.) Planowanie krajobrazu: wybrane zagadnienia. Lublin, 2013, 38–60.
- [7] Myczkowski Z. Rewaloryzacja krajobrazu kulturowego In: Liżewska I. (ed.) Zabytek zadbane. Co to znaczy? NID, Warszawa, 2015, 53–69.
- [8] Novák Z. Planowanie regionalne i udział w nim architekta. Wydanie III jubileuszowe, Politechnika Krakowska im. T. Kościuszki, Kraków, 1997.
- [9] Wodiczko A. O uprawie krajobrazu. Chrońmy przyrodę ojczystą 1945;1(2/3).

Streszczenie

Krajobraz można traktować jako „zewnętrzny” wyraz twórczości przyrody – natury i dzieł ludzkich: cywilizacji – kultury, nagromadzonych odpowiednio przez miliony i tysiące lat. Jest zarówno otaczającym nas „zapisem” historii ziemi, jak i zarazem „żywym obrazem” dziejących się zmian, coraz częściej naznaczonych tak zwanym konfliktem interesów: publicznych – społecznych, grupowych czy indywidualnych – prywatnych. Nieodparcie kojarzy się z zapisaną i nadal pisaną księgą czy namalowanym i wciąż „przerabianym” obrazem... Dzieje ochrony krajobrazu w Polsce od czasu odzyskania niepodległości ukazują transformację przede wszystkim podmiotową tego fenomenu, jakim jest percepcja otaczającego nas świata i troska o jego piękno i harmonię. Od skali pojedynczego obiektu – elementu krajobrazu, poprzez widok „na” i widok „z” (czyli ekspozycję bierną i czynną), aż po całą strukturę krajobrazu, która obejmuje dzieje, procesy i postać przestrzeni, która jest nam dana do czytania i oglądania jak niezwykła księga czy obraz. W ujęciu encyklopedycznym – ochrona krajobrazu to działalność zapewniająca ochronę, utrzymanie lub restytucję naturalnych i kulturowych walorów określonego środowiska geograficznego; wiąże się zarówno z ochroną przyrody, jak i z ochroną zabytków kultury i sztuki, archeologii i folkloru, wkracza swoimi postulatami w dziedzinę planowania przestrzennego. Powinno istnieć ciągłe współdziałanie pomiędzy wyżej wymienionymi obszarami ochrony, a jego najpełniejszym wymiarem powinna być ochrona krajobrazu.

Abstract

Landscape can be treated as an “external” expression of creations of nature and those of man: civilisation - culture, accumulated throughout millions and thousands of years respectively. It is both a “record” of the history of the world surrounding us and a “living picture” of occurring changes, more and more frequently marked by the so called conflict of interest: public - social, group or individual – private. It is associated with a written book that is still being added to, or a painted yet still “improved” painting... The history of landscape protection in Poland since the time of regaining independence show the primarily subjective transformation of that phenomenon, which is the perception of the surrounding world and concern about its beauty and harmony. From an individual object – an element of landscape, through a view “of” and a view “from” (i.e. passive and active exposition), to the whole structure of landscape including the history, processes and the form of space that is given to us to peruse and view as a unique book or picture. In encyclopaedic terms – landscape protection means activity ensuring the protection, maintenance or restitution of natural and cultural values of a specific geographic environment; it is related to both nature conservation and protection of monuments of art and culture, archaeology and folklore; with is demands it enters the area of spatial planning. Continuous cooperation should exist between the above mentioned areas of protection, and landscape protection ought to be its most complete aspect.